

הרב אהרן שלמה וויסמן
מח"ס שו"ת שלמי יוסף
בני-ברק

בענין שכח רצה בברהמ"ז בסעודה שלישית

ולנוהגים כשיטת ר"ת האם יש נפקותא אם סיים הסעודה לפני או אחר הזמן

נשאלתי להלכה:

לומר רצה בברכת המזון בסעודה שלישית שהדין שאי"צ לחזור ולברך, שהרי בשו"ע (סימן קפ"ח ס"ו) נפסק דאין צריך לברך שוב וכו', עיי"ש.

וראה בבן איש חי שפסק (פרשת חוקת – או' כ') שאם טעה בסעודה שלישית של שבת אע"ג דשורת הדין מחייבת סב"ל ואינו חוזר, מ"מ כיון שע"פ הסוד קיי"ל שאין הפרש בחיובא בין סעודה שלישית לשתי הסעודות, צריך להורות דגם בסעודה שלישית יחזור, עיי"ש.

אולם בכה"ח (שם) אף שלא הזכיר מדברי הבן איש חי כתב, והגם דבשער הכוונ' השוה כל ג' סעודות דשבת אהדדי שצריך לעשותם בפת ולא אמרינן סב"ל כנגד דברי האריז"ל, ה"מ כשאומר האריז"ל להדיא לברך, אבל כאן שלא אמר אלא שצריך פת י"ל דהיינו למצוה ולא לענין לחזור בברהמ"ז אם לא הזכיר שבת, שהרי גם מרן השו"ע פסק (בסימן רצ"א ס"ה) דצריך פת, ואפ"ה לענין חזרה פסק דאינו חוזר משום סב"ל, וא"כ אין לזוז מדברי מרן ז"ל והאחרונים שהסכימו שאינו חוזר.

וסיים (שם) בשם המ"ז ומ"מ יש לאומרה בתוך הרחמן, עיי"ש.

ובתשובות אור לציון [להגרביצ"א שאול] ח"ב במבוא (ענף ה') פסק שלא אומרים סב"ל נגד דברי האריז"ל וכמוש"כ החיד"א בשו"ר ברכה או"ח (סימן תכ"א). ובשו"ת רב פעלים ח"ד (סימן ח') ואף במקום שיש מח' בין מרן השו"ע להאריז"ל נקטינן כדברי האריז"ל וכו' כי נגד דברי האריז"ל שדבריו הם ברוה"ק ע"פ אליהו זכור לטוב אין הולכין בתר מרן ז"ל.

בברהמ"ז בשלש סעודות אחר שסיים לברך ברכת בונה ירושלים נולד לו "ספק" אם אמר רצה והחליצנו וכו' ולא יודע אם לברך הברכה המגיעה במקום רצה וכו' דבשני סעודות הראשונות אם שוכחים או אפי' מסתפקים אם אמרו רצה וכו' צריך לחזור ולברך וע"כ יכולים לתקנו בברכה אחר בונה ירושלים, משא"כ בסעודה שלישית דאי"צ לחזור ולברך וע"כ נסתפק במקום ספק אם צריך לברך הברכה, אגב אצלם נגמרת סעודה שלישית אחר זמן ר"ת, ואולי יש נפקותא אם מסיימים הסעודה לפני הזמן או לאחריו.

תשובה:

בסעודה שלישית אם שכח או מסופק אם אמר "רצה והחליצנו" אינו חוזר משום ספק ברכות להקל.

ואם עומד אחר ברכת בונה ירושלים ומסתפק או שכח אם אמר רצה, אם הוא עדיין קודם השקיעה אומר ברכת אשר נתן וכו' בשם ומלכות, ואם הוא אחר השקיעה [נראה דיש להקל עד י"ג וחצי דק'] אומר ברכת אשר נתן וכו' בלא שם ומלכות לא בפתיחה ולא בחתימה.

ולנוהגים כשיטת ר"ת בין לקולא ובין לחומרא אומרים הברכה המיוחדת בשם ומלכות, ולאחר מכן בלא שו"מ.

ולנוהגים כשי' ר"ת רק לחומרא יש מקום להסתפק אם אומר ברכת אשר נתן וכו' בשו"מ.

נימוקי התשובה:

בשו"ת רבבות אפרים [להגר"א גרינבלט] או"ח ח"ה (סימן תכ"ד אות ד') פסק שכח

והפמ"ג (מ"ז סק"ו) אם התחיל ברכת הטוב והמטיב יאמרנה בהרחמן הוא ינחילנו וכו' רצה והחליצנו וכו', ומנמק דבריו דאע"ג דכתב הרמ"א (בסעיף ז') דאין לומר מעין המאורע בהרחמן מ"מ הא בסימן (רצ"א) משמע דעיקר סעודה שלישית בפת דוקא, ומעלה קצת כשמזכיר בתוך הרחמן, עכתו"ד.

וראה עוד בספרי הפוסקים הלכה למעשה שיש לחזור ולברך כששכחו הזכרת רצה בברהמ"ז בסעודה שלישית, בספר ראשון לציין (ברכות מט:): ועפ"י דברי הרמב"ם (בפ"ב מה' ברכות הי"ב) והרי"ף (שם) דלא חילקו בין הסעודות.

ובשלחן הטהור (סעיף י"א) דאפי' אכל עשר סעודות בשבת חוזר ככולם אם לא הזכיר של שבת, ובבא"ח (הנ"ל). ולכן להלכה נהי דחיישינן לסב"ל ואינו חוזר מ"מ כל דאפשר לתקוני מתקנינן.

ובקצוה"ש (סימן מ"ז סק"ח) שסובר דאף אם קיבל עליו לאכול סעודה שלישית כחובה וכנדר מ"מ אינו חוזר כששכח רצה.

ובערון השלחן (סעיף כ') שסובר כשקיבל עליו כחובה לאכול סעודה שלישית חוזר אם שכח רצה בברהמ"ז, עיי"ש.

"וכל זאת הוי דוקא כשברהמ"ז עדין לפני השקיעה, אבל כשמברכים לאחר השקיעה לכו"ע אינו חוזר ומברך כששכח רצה" [כ"ה בסידור הרב הדולכים אחר שקיעת החמה הוי"ד להלכה בתה"ל סק"ד (אולם הוא עצמו אינו ס"ל כן) וקצוה"ש (סימן מ"ז סק"ט), ואם נזכר קודם שפתח בברכת הטוב והמטיב אומר נוסח הברכה אשר נתן וכו' בשו"מ וחותרם ברוך אתה ה' מקדש השבת, ובתנאי שעדיין לא שקעה חמה, אבל אי מברך לאחר השקיעה אומר הברכה בלא שו"מ לא בפתיחה ולא בחתימה אלא אומר ברוך אשר נתן וכו' ואינו חותרם, כ"ה בסידור הרב הנ"ל, וכ"ה בכיה"ל בד"ה מזכיר].

"היה אוכל והאריך על שולחנו וכבר יצאה שבת האם מזכיר בברהמ"ז רצה והחליצנו, יש שכתבו שצריך להזכיר הואיל והתחיל סעודתו

וכן בספר ארץ חיים או"ח (סימן מ"ו ס"ח) שכי' שמנהג ארץ ישראל ללכת אחר הכרעת רבינו האריז"ל אפי' נגד פסק מרן ז"ל וכו' וכ"ז דוקא בדבר המפורש בדברי האריז"ל, אבל דבר הנרמז או המובן מדבריו אין לקבוע הדברים כודאי, כיון שיש מקום לפרש את דבריו באופן אחר וכו' הולכים אחר פסק מרן ז"ל וכו' עיי"ש באריכות.

וראה מש"כ הרמ"ע מפאנו בתשובה (סימן מ') דסעודה שלישית היא עיקר ע"פ הסוד, עיי"ש.

ובשו"ת יבי"ע ח"ו (סימן כ"ח אות ו') בא"ד, שהכלל דסב"ל חל גם במקום שהמקובלים ס"ל שיש לברך ע"פ הסוד וכו', עיי"ש.

ולהלכה: "אם שכח להזכיר רצה בסעודה שלישית אי"צ לחזור ולברך שוב ברהמ"ז, ויש מי שאומר שטוב לאומרה בתוך הרחמן הוא ינחילנו וכו' יאמר שם רצה, ואם נזכר קודם שהתחיל הטוב והמטיב אומר ברוך אשר נתן וכו', יש אומרים שאומרה בשם ומלכות, וי"א בלא שם ומלכות, וכ"ז אם מברך קודם השקיעה אבל אם מברך לאחר ששקעה חמה אומר נוסח הברכה ברוך אשר נתן שבתות וכו' בלא שם ומלכות לא בפתיחה ולא בחתימה".

[שו"ע (שם) וק' דבסימן (רצ"א ס"ה) פסק דצריך לעשותם בפת ודלא כהי"א שהביא (שם), וי"ל דבשניהם פסק לחומרא היינו לכתחילה צריך לעשותה בפת, ולענין חזרה אינו חוזר משום חומרא דלא תשא, דשמא אינו חייב לאכול פת (כה"ח שם אות ט"ל, ובמשנה ברורה סקל"א).

אמנם דעת הבן איש חי (שם) שחוזר עיין לעיל באריכות. ובבאר היטב (סק"ו) אע"ג דלכתחילה חייב לאכול פת מ"מ כיון דיש דיעות בזה ספק ברכות להקל.

ובמ"ב (שם) אם התחיל ברכת הטוב והמטיב אינו חוזר לפי ש"א סעודה שלישית אי"צ פת ואף שאין דבריהם עיקר כמש"כ המחבר (בסימן רצ"א ס"ה) מ"מ יש לחוש לדבריהם שלא לכנוס לספק ברכה לבטלה וכו', עיי"ש.

אך כאמור אין המנהג כן אלא אפי' נמשכה סעודתו הרבה בתוך הלילה מזכיר, עיי"ש.

ובספר הליכות חיים שבת-קודש [מנהגי הגה"ק מקלויזנבורג] עמוד רט"ו שנשאל האם אפשר לומר רצה בברהמ"ז דסעודה שליטת אף שזה זמן רב לאחר צאת הכוכבים, והשיב שאם אוכלים כזית בעוד ודאי יום אין בזה שאלה. ובמקורות (שם) בדי השלחן על קצוה"ש (סימן צ"ב – סק"ח) כ' ואם לא אכל כזית מבעוד יום אי"צ לומר רצה וכו', עיי"ש.

אם סעד סעודה שליטת ויצא שבת ואומר רצה בברהמ"ז האם מדלג תיבת "הזה".

בספר בן איש חי (חוקת סעיף כ"ב) כתב שמדלג תיבת "הזה" שמוזכרת שם. וכ"כ בספר חסד לאלפים. ובאור לציון (שם פרק כ"א).

אולם בשבט הלוי (שם) כתב שאינו מדלג תיבת "הזה".

וע"ע בשו"ת דברי יציב [להגה"ק מקלויזנבורג] ח"ב (סימן רי"ט) שכתב שאינו מדלג, דלא קאי "הזה" אלא על המצוה (במצות יום השביעי) ושפיר יכול לומר גם במוצש"ק בזכות המצוה הזה, עיי"ש.

סיכום: בסעודה שליטת אם שכח או מסופק אם אמר "רצה והחליצנו" אינו חוזר משום סב"ל.

ואם עומד אחר ברכת בונה ירושלים ומסתפק או שכח אם אמר רצה, אם הוא עדיין לפני השקיעה אומר ברכת אשר נתן וכו' בשו"מ, ואם הוא אחר השקיעה [נראה דיש להקל עד י"ג וחצי דק'] אומר ברכת אשר נתן וכו' בלא שו"מ לא בפתחה ולא בחתימה.

ולנוהגים כשי"ר"ת בין לקולא ובין לחומרא אומרים הברכה המיוחדת בשו"מ, ולאחר מכן בלא שו"מ.

ולנוהגים כשי"ר"ת רק לחומרא יש מקום להסתפק אם אומר ברכת אשר נתן וכו' בשו"מ.

בשבת, ויש מי שכתב שב ואת"ע עדיף ואין להזכיר, ולהלכה: מזכירין. [שו"ע סי' קפ"ח סי', ובב"י בשם או"ח, דאזלינן בתר התחלת הסעודה והתחלת הסעודה היה מבעוד יום וכבר נתחייב להזכיר מעין המאורע וע"כ אפי' נמשך סעודתו זמן רב בלילה לא נפקע חיובו, ועיין במ"ב (סע"ק ל"ב).

אמנם בכה"ח (שם אות מ"ג) פסק שאם נמשכה סעודתו עד הלילה אין להזכיר וזה ע"פ מה שהובא בתשו' הרא"ש (כלל כ"ב) שכתב שאין להזכיר של שבת, וכיון דאיכא פלוגתא בזה שב ואת"ע עדיף דיש לחוש להפסק בתוך הברכה, ומה גם דעיקר סעודה שליטת איכא פלוגתא אי צריך פת ולדידהו אינו מעכב אם לא הזכיר וכו' עיי"ש.

ובפסקי תשובות (סימן קפ"ח ברהמ"ז סעיף י"ט) שהמנהג להלכה בכל תפוצות ישראל שאם התחיל הסעודה בערב של יום והמשיך למוצש"ק אפי' נמשכה הסעודה הרבה שעות אל תוך הלילה כל שהתחילו הסעודה מבעוד יום מזכירין רצה בברהמ"ז ואם שכח להזכיר רצה אינו חוזר לראש ואומר הברכה המיוחדת אשר נתן וכו' בלי הזכרת שו"מ לא בפתחה ולא בחתימה.

מקורות: שבט הלוי ח"ד (סימן י"ח) שאפי' נמשך הרבה שעות אל תוך הלילה. וכ"ה בשו"ע הרב (סי"ז) אפי' כמה שעות בלילה. ובמ"ב (סקל"ב), ודלא כבה"ט בסוה"ס"י בשם שו"ת הלכות קטנות ח"ב סימן מ"ו וכו', ואומר ברצה הלשון ביום השבת "הזה" דלא כאלו שרצו לשנות הנוסח כדי שלא לעשות מחול קודש (שבה"ל).

ובשלחן הטהור (סט"ו) שעד שלש שעות במוצש"ק יזכיר ולא מעבר לכך, ובסידור יעב"ץ החמיר דעד זמן שיעור תוספת שבת [כרבע שעה לאחר צאה"כ] מזכיר ותו לא.

